

УДК 159.923.2:364-051

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-1.21>**В. В. Балахтар**доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

САМОПРИЙНЯТТЯ ЯК ПОКАЗНИК ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті досліджуються соціально-психологічні особливості само прийняття особистості фахівця із соціальної роботи, що слугує індикатором становлення у сфері професійної діяльності, прийняття ним себе як унікальної індивідуальності та професіонала. Відзначено, що самоприйняття тісно пов'язане з формуванням самооцінки, культури особистості фахівця, системи ціннісних ставлень до світу, до самого себе та ін., які визначають поведінку особистості, забезпечують успішність професійного становлення і життєвого шляху загалом. Найбільший вплив на розвиток самоприйняття має самосвідомість особистості фахівця, що поєднує самопізнання, ставлення до себе, самооцінку, самоповагу, самоконтроль, рефлексію та ін. Професійна діяльність у сфері соціальної роботи належить до професій типу «людина – людина» і потребує фахівців, професіоналів, здатних зберігати себе і своє «Я», регулювати всю складну систему внутрішнього психічного світу людини, приймати самостійні рішення і нести відповідальність за їх реалізацію.

Наведено результати дослідження фахівців із соціальної роботи. Виявлено найбільш характерний для досліджуваних фахівців із соціальної роботи середній рівень самоприйняття і самоповаги, причому у чоловіків виявлено нижчі показники, ніж у жінок, тож вони не сприймають себе у ролі фахівця із соціальної роботи. Встановлено у більше ніж половини фахівців із соціальної роботи високо адекватну самооцінку, що відображає ступінь сформованості навичок саморегуляції та самоконтролю, високий рівень самоконтролю виявлено у менше ніж половини досліджуваних і низький – рефлексії. За результатами дослідження встановлено недостатній рівень сформованості рефлексії як особливої здатності свідомості. Встановлено статистично значущі відмінності щодо самоприйняття, самоповаги, самоконтролю і рефлексії залежно від стажу, статі, віку і стадій професійного становлення фахівців із соціальної роботи.

Ключові слова: фахівець із соціальної роботи, професійне становлення, самоприйняття, самоповага, самооцінка, самоконтроль, рефлексія.

Постановка проблеми. Зростання інтересу до проблеми професійного становлення за кризових умов сьогодення формує запит на дослідження умов і процесів, що сприяють встановленню внутрішньої рівноваги, гармонізації самооцінки й оптимального функціонування особистості фахівців із соціальної роботи. Прагнення людини до успішного професійного становлення тісно пов'язане з формуванням самооцінки, самоефективності, самоприйняття, культури особистості фахівця, системи ціннісних ставлень до світу, до самого себе та інших професійно-особистісних новоутворень, які є важливими умовами особистого зростання та високої якості професійного становлення. Тому безперечно актуальною є проблема вивчення самоприйняття як показника становлення особистості фахівця із соціальної роботи.

Сучасні дослідження з питань самоприйняття орієнтовані переважно на його практичні аспекти. Науковці зробили вагомий внесок у вивчення феномену самоприйняття як одного з основних компонентів свідомості (Р. Бернс, Л. Божович,

В. Давидов, А. Захарова, С. Максименко, А. Рое, М. Сігельман, В. Татенко, П. Чамата та ін.), проблеми становлення особистості фахівця із соціальної роботи (І. Мигович, Т. Семігіна, Г. Попович та ін.). На особливу увагу в контексті дослідження заслуговують теоретичні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи (О. Пожидаєва [1, с. 72], шляхи формування особистісних етичних рис фахівця із соціальної роботи (Н. Головка [2, с. 35–39]), структуру професійно-особистісного потенціалу особистості фахівця із соціальної роботи (О. Карпенко [3]) та ін.

Професійна діяльність у сфері соціальної роботи належить до професій типу «людина – людина», тому важливо усвідомлювати своє «Я» у різноманітті індивідуальних особливостей, виділяти себе з навколишнього світу і створювати уявлення про себе в зіставленні з іншими людьми, що допомагає людині зберігати себе і своє «Я», а також регулювати всю складну систему внутрішнього психічного світу людини, пізнавати власний внутрішній світ, переживати його і певним чином ставитися до себе [4, с. 153–162].

Самосвідомість поєднує три головні компоненти: самопізнання, що передбачає пізнання себе через порівняння з іншими, типу «Я і Я»; самооцінку – визначає емоційно-ціннісне ставлення до себе; самовиховання – процес самоврядування, спрямований на усвідомлену зміну власної особистості [5]. Ставлення до себе, сприймання себе, самооцінка, як зазначає Р. Бернс, визначають поведінку особистості, забезпечують її успішність. Науковець зауважує, що незадовільна успішність і поведінка, незацікавленість у діяльності, низька мотивація можуть бути зумовлені негативним ставленням і неприйняттям власної особистості, заниженою самооцінкою, а успіхи залежать не лише від здібностей, а й від уявлень про власні здібності [6].

Мета статті – теоретично й емпірично дослідити соціально-психологічні особливості самоприйняття як показника становлення особистості фахівця із соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. Самоприйняття себе як фахівця із соціальної роботи передбачає прийняття себе як унікальну індивідуальність, якій властиві не лише чесноти, а й слабкості та недоліки [8, с. 207], тобто прийняття усіх позитивних і негативних якостей, не пасивно, а осмислено й активно. Зарубіжні науковці дотримуються думки, що самоприйняття має супроводжуватися спрямованістю особистості на подолання деструктивних когнітивних і поведінкових стратегій, які унеможливають досягнення цілей як власних, так і суспільних [9–11].

Відповідно до мети роботи проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 625 фахівців із соціальної роботи з різних регіонів України на різних стадіях професійного становлення: 1) професійної підготовки – студенти віком до 23 років (31,0%); 2) професійної адаптації – молоді фахівці віком до 30 років (15,0%); 3) формування професійної компетентності – фахівці віком від 30 до 40 років (16,3%); 4) формування професійної майстерності – фахівці віком від 40 до 50 років (11,3%);

5) вдосконалення професійної майстерності та передачі досвіду – фахівці віком від 50 до 60 років (14,7%); 6) післятрудова стадія – фахівці віком від 60 років і більше (11,7%) [7].

У дослідженні використано метод незавершених речень, що дозволило визначити професійно важливі якості фахівців із соціальної роботи. Отримані дані підлягали дисперсійному аналізу за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 23.0).

Аналіз результатів показав, що найбільш характерним для досліджуваних фахівців є середній рівень самоприйняття (52,8%), високий виявили у 28,3% досліджуваних, а низький – у 18,9% (табл. 1). Причому на стадії формування професійної компетентності характерним є високий рівень самоприйняття (60,8%), за середнім і низьким рівнем виявлено 36,8% досліджуваних.

Результати аналізу підтверджують, що чоловіки, на відміну від жінок, не сприймають себе у ролі фахівця із соціальної роботи. Встановлено значущі відмінності щодо рівня самоприйняття себе як фахівця за місцем проживання ($p < 0,01$). Так, фахівців-жінок у соціальних службах сільської місцевості характеризує зростання позитивного ставлення до себе як фахівця із соціальної роботи. Крім того, за результатами дисперсійного аналізу виявлено статистично значущі відмінності самоприйняття за статтю ($p < 0,01$) (рис. 1).

У чоловіків, які працюють у соціальних службах у сільській місцевості, спостерігаємо зниження самоприйняття ($p < 0,01$).

Як зазначав К. Роджерс, самоприйняття – це прийняття себе загалом, незалежно від особистісних якостей, а самоповага – це усталена риса, що виступає підсумковим виміром особистості, прийняття чи неприйняття себе як фахівця.

Показники, отримані стосовно самоприйняття, підтвердили і дані, отримані внаслідок дослідження самоповаги у фахівців (табл. 2).

Так, у більше, ніж половини досліджуваних виявлено середній рівень самоповаги (67,5%),

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних за рівнями самоприйняття себе як фахівця із соціальної роботи

Рівні самоприйняття себе як фахівця із соціальної роботи	Кількість досліджуваних (у %)
низький	18,9
середній	52,8
високий	28,3

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних фахівців за рівнями новоутворень фахівця із соціальної роботи

Рівні новоутворень фахівця із соціальної роботи	Кількість досліджуваних (у %)		
	низький	середній	високий
самоповага	15,4	67,5	17,1
самооцінка	38,7	53,0	8,3
самоконтроль	27,8	27,8	44,3
рефлексія	64,3	31,8	3,9

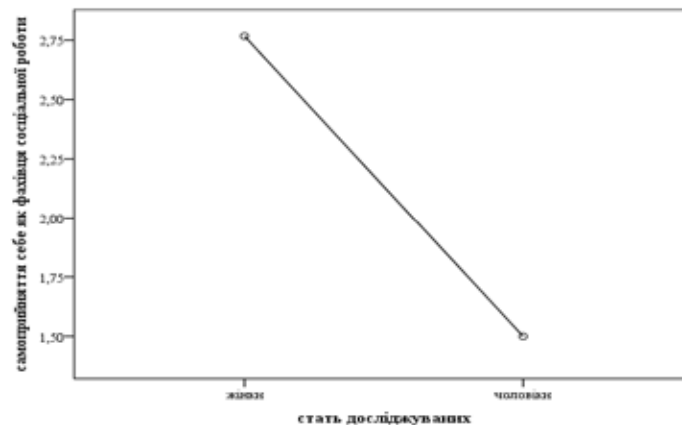

Рис. 1. Особливості самоприйняття себе як фахівця із соціальної роботи залежно від статі

високий – у 17,1% досліджуваних і низький – у 15,4% осіб. Причому на початку трудової діяльності на стадії формування професійної компетентності також виявлено у більше ніж половини досліджуваних середній рівень самоповаги (54,9%), але високий – у 35,3% досліджуваних і низький – у 9,8% осіб. Встановлено статистично значущі відмінності самоповаги залежно від статі та місця проживання ($p < 0,01$). У чоловіків виявлено нижчі показники щодо самоповаги до себе як фахівця, ніж у жінок, причому в чоловіків не залежно від місця проживання рівень самоповаги стабільно низький ($p < 0,01$). У жінок спостерігається зниження показників у працівників у сільській місцевості, що свідчить, на нашу думку, про обмежені можливості становлення і зростання представників жіночої статі.

Самоповага як складова частина саморегуляції у професійній діяльності тісно пов'язана з самооцінкою – ставленням до себе як носія певних властивостей. «Самооцінка – цінність, значущість, якими індивід наділяє себе загалом та окремі сторони своєї особистості, діяльності, поведінки» [12].

Варто зазначити, що самооцінка впливає на вибір цілей фахівців, визначає їхні емоційні та мотиваційні стани і професійну діяльність загалом. Але, на нашу думку, ці процеси взаємозумовлені, і результативність професійної діяльності також впливає на самооцінку. Самооцінка у більше ніж половини фахівців із соціальної роботи є високо адекватною (53,0%) і середньо адекватною (38,7%). У 8,3% фахівців – висока неадекватна самооцінка (див. табл. 2). Крім того, самооцінка відображає ступінь сформованості навичок саморегуляції та самоконтролю, тобто самоконтроль забезпечує усвідомлену регуляцію фахівцем власної поведінки та діяльності щодо забезпечення відповідності отриманих результатів визначеним цілям і завданням згідно з внутрішньою картиною світу, образу світу, установок, ціннісних орієнтацій, індивідуальної нормативності особистості [13, с. 23–27; с. 109].

Встановлено у досліджуваних фахівців високий (44,3%), середній (27,8%) і низький (27,8%) рівні самоконтролю (див. табл. 2). Рівень розвитку самоконтролю є важливим показником зрілості особистості фахівця на стадії формування професійної компетентності, а також демонструє особливості взаємозв'язку між когнітивним, афективним і мотиваційним детермінантами розвитку його професійної самосвідомості, що сприяє запобіганню помилкових дій і операцій, їхньому виправленню, моральному і розумовому самовдосконаленню. Рівень самоконтролю у чоловіків значно перевищує рівень самоконтролю у жінок ($p < 0,01$). Крім того, встановлено статистично значущі відмінності самоконтролю фахівців залежно від статі та місця проживання ($p < 0,01$) (рис. 2). Так, самоконтроль у фахівців жіночої статі у сільській місцевості зростає, а у фахівців чоловічої статі суттєво знижується, що можна пояснити гендерними і соціально-психологічними особливостями сільської місцевості.

Встановлено також статистично значущі відмінності залежно від стажу у сфері соціальної роботи. Виявлено, що найвищий рівень самоконтролю властивий фахівцям жіночої статі упродовж перших п'яти років практичної діяльності. Варто відзначити, що у жінок, котрі набули стажу від п'яти до десяти років, самоконтроль знижується. За умови, що жінки відпрацюють десять років і більше, самоконтроль почне зростати, однак початкового рівня не досягне ($p < 0,01$) (рис. 3).

Щодо чоловіків, то рівень самоконтролю з набуттям стажу від п'яти до десяти років знижується. Отже, у досліджуваних фахівців самоконтроль у сфері соціальної роботи розвинутий недостатньою мірою, що не сприяє усвідомленому, вольовому управлінню власним психічним життям, поведінкою і діяльністю згідно з внутрішньою картиною світу, образом світу, установками, ціннісними орієнтаціями, індивідуальною нормативністю особистості [14, с. 109].

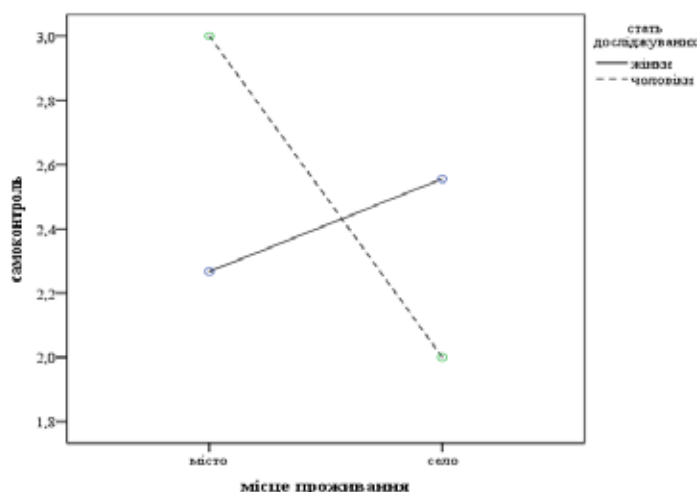

Рис. 2. Особливості самоконтролю фахівців із соціальної роботи залежно від місця проживання

На особливу увагу у процесі становлення особистості фахівця заслуговує рефлексія як особлива здатність її свідомості «досліджувати» власний світ, його складові частини, здійснювати аналіз і синтез окремих його частин в тій чи іншій сфері, формувати сприйняття особистості, є актом конструювання картини світу та більшого усвідомлення самої себе; інтегративною якістю особистості, що сприяє формуванню стійких професійних мотивів, спрямованості на застосування рефлексії у професійній діяльності, системне знання рефлексії та її місця і ролі у сфері соціальної роботи, уможлиблює ефективно й адекватне здійснення рефлексії, творче осмислення та подолання проблемних моментів, прогнозування ситуацій і сприяння саморозвитку й розвитку рефлексії у клієнтах соціальних служб. Рефлексія супроводжує увесь процес становлення особистості фахівця із соціальної роботи, забезпечуючи здатність оцінювати діяльність із погляду перспектив успіху, корегувати її з урахуванням різних норм, бути відповідальним за ймовірні результати, передбачати її наслідки для себе

й оточуючих [15, с. 137–146]. Під час рефлексії людина отримує інший, на відміну від чуттєвого розуміння, досвід.

За результатами дослідження встановлено недостатній рівень сформованості рефлексії як професійно-особистісного новоутворення професійного становлення, а саме: високий (3,9%), середній (31,8%) і низький (64,3%) рівні рефлексії (див. табл. 2). Отримані показники свідчать про значні утруднення у сформованості рефлексивних вмінь, здатності до рефлексії у значній кількості фахівців із соціальної роботи. Встановлено статистично значущі відмінності щодо рефлексивності фахівців із соціальної роботи залежно від статі, віку і стадій професійного становлення (рис. 1) ($p \leq 0,01$). За результатами дисперсійного аналізу виявлено особливості рефлексивності фахівців соціальної роботи залежно від статі та стадій становлення досліджуваних [16, с. 9–23]. Так, зокрема, виявлено, що фахівців жіночої статі характеризує тенденція до постійного зростання показника рефлексивності, на відміну від фахівців чоловічої статі (рис. 4).

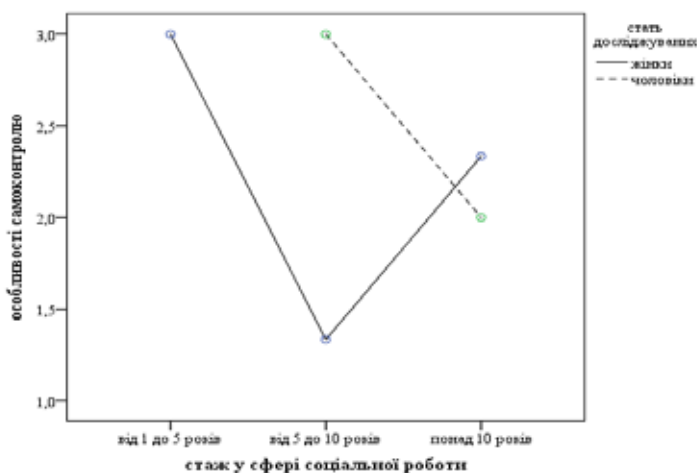

Рис. 3. Особливості самоконтролю фахівців залежно від стажу соціальної роботи

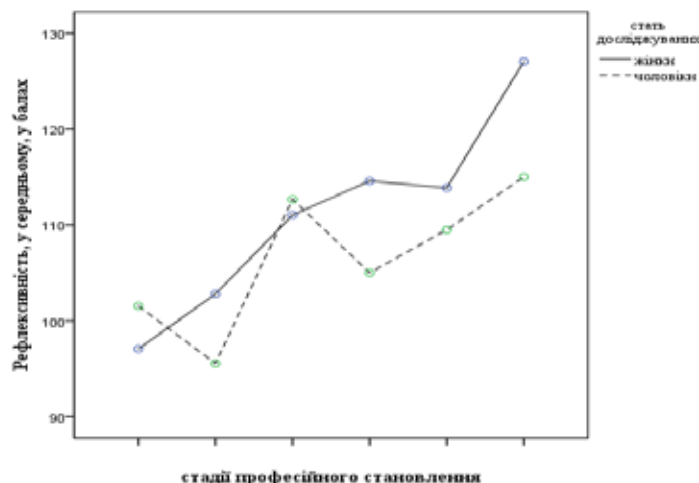

Рис. 4. Особливості самоконтролю фахівців залежно від стажу соціальної роботи

Як видно з рис. 4, у жінок середній показник рефлексивності стабільно зростає у процесі становлення: починаючи з 97,07 балів у середньому на початку професійного становлення (стадія професійної підготовки) і зростає до показника 127,04 балів на післятрудоу стадії, а у чоловіків показник рефлексії є достатньо мінливим, але загалом також зростає ($p \leq 0,01$). Це, на нашу думку, зумовлено особливостями психічного розвитку чоловіків і жінок на різних стадіях професійного становлення, їхньою схильністю до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях, здатністю до пізнання себе, здібностей і можливостей власного «Я» відповідно до визначених вимог професійної діяльності у сфері соціальної роботи.

Висновки. Таким чином, самоприйняття є важливим, але недостатнім показником професійного становлення особистості фахівця із соціальної роботи як професіонала. Професійна діяльність у сфері соціальної роботи належить до професій типу «людина – людина» і потребує фахівців, професіоналів, здатних зберігати себе і своє «Я», регулювати власну професійну діяльність, приймати самостійні рішення і нести відповідальність за їх реалізацію. Найбільший вплив на розвиток самоприйняття має самосвідомість особистості фахівця, що поєднує самопізнання, ставлення до себе, самооцінку, самоповагу, самоконтроль, рефлексію та ін. Виявлено, що найбільш характерним для досліджуваних фахівців із соціальної роботи є середній рівень самоприйняття, самоповаги, високий – самоконтролю і низький – рефлексії. Встановлено статистично значущі відмінності щодо самоприйняття, самоповаги, самоконтролю і рефлексії залежно від стажу, статі, віку і стадій професійного становлення фахівців із соціальної роботи.

Література:

1. Пожидаєва О.В. Теоретичні аспекти професійної підготовки майбутнього соціального педа-

гога у вищому навчальному закладі. *Соціальна робота в Україні: теорія та практика*. 2011. № 3/4. С. 72–80.

- Головка Н.І. Проблеми формування особистісних рис студентів – майбутніх соціальних працівників. *Соціальна робота в Україні: теорія та практика*. 2011. № 1/2. С. 35–39.
- Карпенко О.Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота»: навчально-методичний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2011. 248 с.
- Щербан Т.Д., Ковач О.В. Психологічні особливості само сприйняття в юнацькому віці. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Гуманітарні і суспільні науки*. 2016. № 20 (15). С. 153–162.
- Столин В.В. Самосознание личности. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1983. 288 с.
- Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / пер. с англ.; общ. ред. В.Я. Пилиповского. Москва: Прогресс, 1986. 422 с.
- Балахтар В.В. Психологія становлення особистості фахівця з соціальної роботи: дис. ... докт. психол. наук: 19.00.05 / Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2019. 595 с.
- Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. Москва: Политиздат, 1984. 335 с.
- Chamberlain J.M., Naaga D.A.F. Unconditional Self-acceptance and Psychological Health. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behaviour Therapy*. Vol. 19. 2001. № 3. P. 163–176.
- David, D., Lynn, S. J., Das, Lama Surya. Self-Acceptance in Buddhism and Psychotherapy. *The Strength of Self-Acceptance: Theory, Practice and Research* / M.E. Bernard (ed.). 2013. P. 19–38.
- Hayes S.C. (Eds.). *Relational Frame Theory: A Post-Skinnerian account of human language and cognition*. S.C. Hayes; D. Barnes-Holmes & B. Roche. New York: Plenum Press, 2001. 502 p.

12. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. Москва : Педагогика-Пресс, 1999. 440 с.
 13. Захарова А.В. Уровень притязаний как показатель самооценки. *Новые исследования в психологии и возрастной физиологии*. Москва : Мысль, 1989. № 1. С. 23–27.
 14. Психология личности : словарь-довідник / за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 320 с.
 15. Савчин М. Рефлексія як механізм вдосконалення професійної діяльності. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2002. № 2. С. 137–146.
 16. Балахтар В.В. Рефлексія як чинник професійно-особистісного становлення фахівців у сфері соціальної роботи. *Психологічний часопис* / Інститут психології ім. Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2018. № 8. Вип. 18. С. 9–23.
-

Balakhtar V. V. Self-acceptance as an indicator of the professional development of a social work specialist

The article examines the socio-psychological features of self-acceptance of the personality of a social work specialist, which is an indicator of becoming a professional, acceptance of him/herself as the unique personality and professional. It is noted that self-acceptance is closely connected with the formation of self-esteem, the specialist's personality culture, the system of value attitudes towards the world, to oneself and others, which determine the individual's behavior, ensure the success of professional development and life path in general. The greatest influence on the development of self-acceptance has the personality of a specialist who combines in self-knowledge, self-esteem, self-behave, self-respect, self-control, reflection and etc. Professional activity in the field of social work belongs to the professions of the type "human-human" and requires specialists, professionals, able to maintain themselves and their "I", to regulate the whole complex system of the inner mental world of a person, make independent decisions and be responsible for their implementation.

The results of the study of self-acceptance, self-respect, self-control, reflection of the personality of social work professionals are presented.

The average level of self-acceptance and self-esteem was found to be the most characteristic of the researched social work specialists, moreover, men's rates are lower than women's, so they do not consider themselves to be social work specialists. More than half of social work professionals have been found to have high self-esteem, reflecting the degree of self-regulation and self-control skills being developed - high levels of self-control have been found in less than half of those surveyed and low – reflections. According to the research, insufficient level of reflection formation as a special ability of its consciousness was established. Statistically significant differences were found regarding self-acceptance, self-esteem, self-control, and reflection, depending on seniority, gender, age, and stages of professional development of social work professionals.

Key words: *social work specialist, stages of professional formation, self-acceptance, self-respect, self-esteem, self-control, reflection.*